

Husztí Ernő

A devizahitelezés nagy kézikönyvének bemutatása a szakmai közönségnek

Presentation of the Large Book of Foreign Currency Lending to the Professional Public

ÖSSZEFOGLALÁS

2015 év elején látott napvilágot *A devizahitelezés nagy kézikönyve* című kiadvány. A 616 oldalas, 22 fejezetet tartalmazó könyv a devizahitelezés magyarországi történéseit, majd konszolidációját közpénzügyi, jogi és európai uniós szabályozási szempontból tárgyalja. A kötet alkotószerkesztőjének, Lentner Csabának a fő célkitűzése, hogy az állampénzügyi szempontból kiemelt jelentőségű problémahalmaz, majd sikeres konszolidáció a magyar gazdaságtörténeti múltba, államháztartási vetületbe és nemzetközi síkra ágyazottan, illetve egyidejűleg gazdasági és jogi szempontból, vagyis komplexen kerüljön bemutatásra.

SUMMARY

The *Large Book of Foreign Currency Lending* was published in early 2015 by National Public Service and Textbook Publisher. On 616 pages and 22 chapters, the manual discusses the history and consolidation of foreign currency and foreign currency-based lending in Hungary from the perspectives of public funds, statutory and European Union regulation. The main endeavour of the creative editor, Csaba Lentner is to present this complex set of problems and the subsequent consolidation, having outstanding significance for public finances, embedded in their economic-political and historical context, in the perspective of the general government and in an international comparison, with its business and legal considerations tackled simultaneously.

PROF. DR. HUSZTI ERNŐ, c. egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora (husztierno@t-online.hu).

A könyv szerzői részletesen tárgyalják a közelmúlt egyik leginkább vitatott és érzékeny, több százezer banki – lakossági és önkormányzati – ügyfelet érintő problémáját, a devizában történő hitelek nyújtását, valamint az azok tekintetében tapasztalható egyre növekvő törlesztési nehézségeket. Ez utóbbiakban a nem kielégítő felügyeleti szabályozás és ellenőrző tevékenység, a pénzügyi intézetek gazdaságilag megalapozatlan hitelexpanziója és a hiteladósok felelőtlen tehervállalása – némileg eltérő mértékben ugyan, de – egyaránt szerepet játszott. Az ezekből adódó kedvezőtlen következmények felszámolása fontos állami (fiskális) és monetáris feladattá vált, amelynek megoldása 2015 tavaszára a végéhez közeledik. A tanulmánykötet szerzői e feladat megoldásával kapcsolatban fejtik ki véleményüket, közpénzügyi, jogi és európai uniós szempontokat figyelembe véve. A kötetet nem a fejezetek sorrendjében, hanem tematikájuk szerint ismertetem, a történelmi előzményektől – a folyamatok sorrendjében – a megoldást szolgáló intézkedésekig. A könyv bőséges terjedelme és a recenzió adta terjedelmi korlátok okán elsősorban a közgazdasági-közpénzügyi fejezetekre koncentrálok.

A kormányzati és a lakossági eladósodás már a Trianon utáni Magyarországon sem volt ismeretlen, mivel a népszövetségi kölcsön magas kamatszínvona miatt a létrejött MNB is kénytelen volt ahhoz igazodni, ezért a hazai hitelkereslet vonzó volt a külföldi tőke számára. A jövedelmezőségi viszonyok azonban nem tették lehetővé a reális megtérülést, ezért az adósok a rövid lejáratú hiteleket hosszú lejáratú célok finanszírozására használták fel, ami eleve kizárta a reális megtérülést. Az ismert 1929–33-as válságban összeom-

lott a hitelpiac, az MNB bevezette a kötött devizagazdálkodást, transzfermoratóriumot hirdetett meg, és megkezdte a jegybanki alapkamatláb fokozatos csökkentését 4,5%-ra.¹

Az újabb kori devizahitelezés elterjedése súlyos gazdasági és társadalmi problémákat okozott a 2000-es évtized végére, államháztartási és lakossági körben egyaránt, amelyeket csak fokozatosan és jelentős költségekkel lehet felszámolni. Elterjedésében hitelkeresleti és -kínálati okok mellett nemcsak gazdaságpolitikai döntések és hibák játszottak szerepet, de a pénzügyi kultúra fogyatékoságai és az árfolyamkockázat ismeretének hiánya is. Mivel a devizában történő eladósodás a gazdasági élet csaknem valamennyi szereplőjét érintette, országos problémává vált. Negatív következményeinek feltárása és konszolidálása komoly kihívást jelent az állam számára. A szükségessé váló intézkedéssorozat 2010-ben a jelzálogjog bejegyzésének a megtiltásával kezdődött, azaz megszűnt a devizahitelek folyósítása. Majd az árfolyamgát keretében a devizadósok öt éven keresztül kedvezményes árfolyamon törleszthetik devizahitelüket, s folyamatos támogatásban részesülnek a devizahitelezés kivezetése érdekében.

A Magyar Nemzeti Bank 2013 tavaszától pozicionálózott vezetése mellett, hogy – sajátos eszközeivel – folyamatosan támogatta a devizahitelezés kivezetését, új devizaeszközöket alkalmazott a bankrendszer devizakeresletének kielégítése érdekében: a devizatartalék felhasználását kímélendő swap- és repomegállapodásokat kötött más jegybankokkal, pl. az Európai Központi Bankkal és a svájci jegybankkal. Emellett meghatározta a jövedeleमारányos hitelfelvételek és törlesztőterhek nagyságát.²

Ami a devizahitelezés jogi háttérét illeti, a teljes összkép kialakításához a Kúria joggyakorlat-elemző csoportot hozott létre a fogyasztói kölcsönszerződések érvényességének vizsgálatára. A vizsgálatok kiterjednek az egyoldalú szerződésmódosítások, a rendes üzleti kockázatot meghaladó mértékű érdeksérelemre, az Európai Unió Bírósága iránymutatásainak betartására, a jogszerű alkalmazások fogyasztók által történő ellenőrzésének lehetőségére stb. A bíróságoknak tehát alkotmányos feladataikat kell teljesíteniük, biztosítaniuk a jogrend elveinek érvényesítését.³ A devizahitelezéssel kapcsolatos döntéseket a jogalkotó és a jogalkalmazó csak jogállami megközelítésben hozhat, ami természetesen szűkebb keretet jelent, mint a közgazdasági megoldások lehetősége. Szembetűnő, hogy az euróövezethez csatlakozott vagy ahhoz közel álló államok viszonylag hamar képesek voltak kiszorítani a devizahiteleket, a pénzüzetek magas likviditása és alacsony jegybanki kamataik segítségével.

Hazánkban az adósságválság megjelenése az 1970-es évtizedre tehető. Kezdetben állami szinten, majd az ezredfordulót követően az önkormányzatoknál és háztartásoknál is jellemzővé vált az adósság. A pénzüzetek globalizálódása, a washingtoni konszenzusrendszer átvétele, a masstrichti és koppenhágai kritériumrendszer követelményeinek érvényesítése a hazai gazdaság- és társadalompolitikában az állam- és az egyéni háztartások eladósodásával járt együtt.⁴

A nemzetgazdasági és társadalmi léptékű kihívások felismerésére válaszul, a devizahitelezés olyan összetett társadalmi, gazdasági és politikai probléma lett, amelyre az államtudományoknak reagálni kell, és a megoldás, hiteles feltárás és

javaslattétel érdekében át kell lépni egy szaktudomány határait, hiszen mindenre kiterjedő, tényleges, hathatós megoldást csak ez eredményezhet.⁵

A közbeszédben a lakosságra leszűkített devizahitel problémának tehát gazdaságtörténeti előzményei és nemzetközi okai vannak, az önmagában nem értelmezhető. Magyarország a nemzetközi pénzügyi intézményekhez csatlakozott, a nyugati kereskedelmi bankok partnerévé vált, azaz integrálódott a nyugati világba, ezáltal igazodott a neoliberais gazdaságpolitikához. Ez a hiányt és adósságot keletkeztető költségvetési, szociális és monetáris politikát, sőt az azok kiegészítésére hivatott, a lakosságot „túlhitelező” kereskedelmi banki menedzsmenetechnikát is beépítette a magyar gyakorlatba. A krónikus hiány óhatatlan következménye, az adósságcsapda mindhárom jövedelemtulajdonosi körben általánossá vált. A túlhitelező kereskedelmi bankszektor intézményének „importjával”, járulékos elemként, a politikai státusz mentésének módszerét is bevezette a magyar gyakorlatba. A pénzüzetektől megszerzett növekvő visszerthes források ellenében az állami költségvetés, a helyi önkormányzati államháztartási alrendszer gazdaságpolitikája, a családok gazdálkodása egyaránt behatároltá, a hitelező bankoktól függővé vált, úgy, mint a világ országainak többségében. Az 1980-as évek végétől a neoliberais piacgazdasági átmenetben, a washingtoni konszenzus alapfilozófiája alá rendelt és az ezzel azonos eszmekörű IMF követeléseit érvényesítő magyar gazdaságpolitika piacgazdasági reformokat hajtott végre. A védővámok fokozatos leépítésével feladta a protekcionista szemléletű belső piacvédelem lehetőségét, majd az állami gazdaságpolitikai befo-

lyásolás, ellenőrzés és szabályozás eszközrendszerét, ami erős korrelációt mutat a közel másfél millió munkavállaló munkahelyének gyors, néhány éven belüli elvesztésével. Az egykori állami vállalatok jövedelmezőségének és likviditásának meggyengülésével, tönkremenetelével termelési űr keletkezett, amit nemzetközi vállalatok töltöttek be, a közteherviselésben viszont – anyagi erejükhez mérten – csak mérsékelten vettek részt. Ennek következményeként – rendszerspecifikus jelenségként – állandósult a növekvő mértékű költségvetési hiány, aminek a mérséklésére hivatott megszorító intézkedések és a deficit áthidalását szolgáló, folyamatossá váló külföldi hitelek ugyancsak a magyar rendszerváltó gazdaság általános jellemzőivé váltak. Az 1990-es évek közepére – európai uniós „sugallatra” – a Magyar Nemzeti Bankot kivonták a reálszektor refinanszírozásából, így a jegybank által refinanszírozott MRP-hitelek, MBO-programok, privatizációs lízingtechnikák, Egzisztencia- és Start-hitelek, illetve a mezőgazdaságnak kedvező refinanszírozást biztosító felvásárlási váltókeretek, zöldhitelek, tőkepótló hitelek felszámolásra kerültek, amivel a hazai, belsőerőforrás-vezérelt gazdaságpolitika esélyei jelentősen lecsökkentek.⁶

Jelentős rendszerszintű kockázatot jelent a világgazdaságra nézve, hogy a 2010 utáni években tovább nőtt az országok közötti globális egyensúlyhiány. Noha folyamatszempelésben csökkent a fizetési mérlegek hiánya, de a probléma fennmaradt. Az Egyesült Államok továbbra is deficitet halmoz fel, ugyanakkor kedvező számára, hogy a dollár a globális pénzügyi világban még a válságot megelőző éveknél is dominánsabbá vált. Ugyanakkor az exportvezérelt feltörekvő országok

neoliberális gazdaságpolitikája nem volt kellően sikeres, romlott a cserearányuk és a fizetőképességük, gazdasági szerkezetük konzerválódott, költségvetési hiányuk állandósult. Fokozta a problémákat a költségvetési hiány jegybanki hitelezői finanszírozásának letiltása is.

A devizahitelek igénybevételét kétségtelenül vonzóvá tette, hogy a kamatai jelentősen alacsonyabbak voltak a korabeli forinthitelekénél. A 2000-es évtized elején a svájci frank kamata alig változott, s a lakosság sem számolt jelentősebb árfolyamkilengésekkel. A 2008-as pénzügyi válság azonban drasztikus változásokat hozott, s a forint igen rövid idő alatt közel 40 százalékkal leértékelődött a svájci frankkal szemben. Ez a meglepetés erejével hatott a korábbi pénzbőséggel és likviditással szemben. Mindeközben az addigi expanziós fiskális politika, a kellő pénzpiaci ismeretek hiánya, a szabályozási környezet bizonytalanságai és a hazai gazdaságpolitika határozatlansága egyaránt sérülékenyebbé tették az országot.

A devizahitelezés felfutása értelemszerűen csökkentette a lakossági megtakarításokat, felemésztette a devizatartalékokat, ami a bankrendszert a külső források fokozottabb bevonására kényszerítette. Ezáltal a makrogazdasági kockázatok is megnövekedtek, amelyeknek a terhei elsősorban a háztartásokra és a vállalatokra hárultak. Mindezek következményeként a jegybank magasabb devizatartalékok képzésére kényszerült, ami egyben a kamatvesztés növekedésével párosult.

A gazdaságpolitika 2010-től kezdte a devizahitelezés továbbterjedését megakadályozni. Elsőként az államadósság mérséklését és a devizahitelezés visszaszorítását, illetve megszüntetését célzó intézkedések történtek. Idesorolható a

kedvezményes árfolyamon történő végtörlesztés, a kilakoltatási moratórium, a kedvezményes lakásbérleti lehetőség stb. Az intézkedések eredményeként javult az ország külső egyensúlya, folyó- és külkereskedelmi mérlege, de a bankok külső adósságállománya is. Mindezek hatására csökkent hazánk külső sérülékenysége, javult a devizatartalék és a jegybank eredménye, ami biztosítja a külső egyensúly hosszabb távú fenntarthatóságát.⁷

Némileg más megközelítésben, a lakossági devizahitelezés következményeként kialakult nehézségeket a túlzottan expanzív fiskális és a meglehetősen restriktív monetáris politika együttesen idézte elő. A külföldi bankok terjeszkedése a válságig bőséges hitelkínálatot biztosított, ugyanakkor annak következményeként már nem vállalták át az árfolyamkockázatot, még részben sem. Megtévesztő volt, hogy az akkor még bőségesnek tekinthető likviditás nem vetítette előre a későbbi nehézségeket. A 2004-ben létrehozott Pénzügyi Stabilitási Bizottság tagjai (MNB, PM, Bankfelügyelet) eltérően ítélték meg a kialakult helyzetet, így konszenzusos döntések nem születtek, holott szükségessé vált volna felelős makroprudenciális hatóság kijelölésére, a rendszerkockázatok csökkentésére alkalmas eszközökre, az intézményi együttműködésre, a hatékony és arányos hatósági beavatkozásra, a fogyasztóvédelmi anomáliák megszüntetésére.⁸

Miután a hazai bankok stratégiája a gyors volumennövekedésre épült, a kockázati szempontokat általában figyelmen kívül hagyták. Az árfolyamkockázat azonban egyre meghatározóbbá vált, amit azonban az ügyfelekre hárítottak át. Mivel a kamatfeltételek sem voltak egyértelműek, még a tisztességtelen kamatemelés

lehetősége is fennállt. Az alkalmazott kockázatkezelési módszerek tehát gyakran alkalmatlanok voltak a kockázatok valós mérésére, a pénzügyi közvetítőrendszerbe vetett bizalom is megrendült és széles társadalmi problémává vált.⁹

A devizában történő hitelfelvetelek nemcsak a lakosság körében idéztek elő és okoznak problémákat, hanem az önkormányzatoknál is. Bár több európai országban megtiltják az önkormányzatok számára a működési célú hitelek felvételét, gyakran akkor is, ha bizonyos fejlesztések elengedhetetlenek. Hazánkban a korlátozást több szempontból is ellenzik, mivel esetenként nem veszik figyelembe a működési és a fejlesztési célok eltérő jellegét, az önkormányzatok méretét, valamint a túltervezett előirányzatokat.

Ugyanakkor az önkormányzatok gyakran oly módon kötöttek hitelügyleteket, hogy nem számoltak azok terheivel és törlesztésük forrásaival. Az Országgyűlés 2011-ben új önkormányzati törvényt hozott, amely átalakította az önkormányzati feladatokat, és a finanszírozás rendszerét feladatalapúvá tette. Ennek hatására nemcsak csökkent az önkormányzatok adósságállománya, de az új szabályozás jelentősen közeledett az európai gyakorlathoz.¹⁰

A devizában történő jelzálog-hitelezés (lakásfinanszírozás) pénzügyi stabilitásra gyakorolt hatása különböző az eltérő fejlettségű országokban, bár jellegük és részesedésük nem függ az adott gazdaság fejlettségi színvonalától, sokkal inkább a pénzügyi stabilitásuktól. A részvétel főbb kritériumai a következők:

- a lakások legyenek megfizethetőek;
- rendelkezzenek az építkezésekhez szükséges közvetlen és közvetett intézményekkel;

– legyen megfelelő felügyeleti és szabályozási struktúra;

– a saját tulajdonú lakások részesüljenek adókedvezményekben;

– máshol viszont elsősorban a bérlások építését preferálják (pl. Németországban).

A válság hatására még a fejlett gazdaságokban is romlott a hiteltörlesztési morál, és csökkent a pénzügyi szektorba vetett bizalom. A fejlett világban is a felelőtlen hitelnyújtás és -felvétel ugyancsak súlyos következményekkel járt. A devizában történő állami, önkormányzati és lakossági eladósodás általános hitelfüggőségen túli problémája akkor következik be, ha az adósok devizabevételei elapadnak, vagy azzal egyáltalán nem rendelkeznek. Ezen esetekben a devizában történő törlesztés, főleg ha az a nemzeti valuta leértékelődésének időszakában történik, súlyos adósságszolgálati, sőt, többletkigazdálkodási terheket ró az adósra.

Az államadósság növekedésén belül különösen aggasztó a devizaadósság mértékének emelkedése 2011-ig. Az ország 2008-ra szabadpiaci oldalról finanszírozhatatlan állapotba került, így a nemzetközi pénzügyi szervezetek még erősebb támogatására (stand-by) szorult. 2011-től a sikeres lakossági állampapírjegyzések és ennek háttérben álló lakossági jövedelemgyarapodás képes volt fordítani a kedvezőtlen tendencián.

Az új jegybanktörvény alapján 2013-ban megalakult a Pénzügyi Stabilitási Tanács, amely figyelemmel kíséri a pénzügyi közvetítőrendszer és a piacok stabilitását, a felmerülő kockázati tényezőket, az ezekre vonatkozó EU-hatóságok ajánlásait, a hitelképességi kritériumok alakulását stb.

Az előzőekből következően felül kell vizsgálni a lakásfinanszírozással kapcsola-

tos korábbi döntéseket, többek között az alacsony jövedelmű háztartások számára kedvezőbb bérleti feltételeket alkalmazni stb. Ezt szolgálja, hogy 2015. január 1-jétől a legális jövedelemhez igazodhat a hitel-igénybevétel, valamint a törlesztés mértéke. Az elmúlt évtizedben ugyanis a háztartások pénz- (készpénz + betét) és hitelállományában markáns eltolódás következett be az utóbbiak javára. Egyes években a hitelállományuk már magasabb volt pénzmennyiségüknél (betét + készpénz). Ez a helyzet már nemcsak a devizaeladósodás mértékét érintette hátrányosan, hanem a lakosság likviditási pozícióját is. Bár ezt a helyzetet a kormány igyekezett a rögzített árfolyammal, bizonyos kényszerintézkedésekkel, a Nemzeti Eszközkezelő Társasággal, a végtörlesztéssel és a Bankszövetséggel kötött megállapodással enyhíteni, illetve a devizaalapú hitelek arányát mérsékelni, de a kialakult helyzetre a bankrendszernek, a Bankfelügyeletnek és a jegybanknak már korábban fel kellett volna figyelnie.¹¹

Az árfolyamgát sikere és társadalmi megítélése bár pozitív, mai napig is vitatott, annak ellenére, hogy a részvételi lehetőség továbbra is nyitva áll az adósok előtt. Azonban a pozitív vélemények és a kedvező feltételek ellenére csak az adósok csekély hányada élt ezzel a lehetőséggel, holott a forint folyamatos gyengülése miatt az adósok csak veszíthetnek meglévő devizahitelükön.

A devizahitelezés elterjedésének és konszolidációjának empirikus vizsgálata¹² számos választ ad a devizahitelek felvételének és törlesztési nehézségeinek a szakmai tapasztalatoktól való némi eltéréseire. A bankok devizaeszközeinek gyors növekedése és kihelyezéseinek viszonylag alacsony kamatkondíciói – társada-

lom pénzügyekben való járatlanságát is figyelembe véve – 2005-ig azt az illúziót keltették, hogy a devizában történő hitelevétel a legelőnyösebb.¹³ 2008 szeptemberében a forint gyengülésével, majd a svájci frank erősödésével az aktuális törlesztőrészek nagymértékben megemelkedtek. A megkérdezettek szerint a devizahitelezésből adódó nehézségekért első helyen a bankokat, majd a regnáló kormányt, a pénzügyi válságot, a médiát és saját magukat okolják.

Más felmérés szerint a 2009-től lehetővé vált előtörlesztést számos pénzintézet igyekezett megnehezíteni, így a lakosoknak kb. csak a 20%-ához jutott el az információ erről a lehetőségről.¹⁴ A Nemzeti Eszközkezelő által nyújtott segítséget is csak igen kevesen ismerték és vették igénybe. A lakosság bizalma erősen lecsökkent a pénzintézetek iránt, ami elsősorban a megtakarítások képzése terén mutatkozik meg.

A devizahitelezés nemcsak hazánkban, de más kelet- és közép-európai országokban is megjelent, a problémák kezelése azonban eltérő volt. Míg Lengyelországban, Magyarországon és Romániában az euróhitel alacsony kamatlábával jelentős volt a különbség a nemzeti valutákéval szemben, addig Szlovákiában,¹⁵ Szlovéniában az euróhoz való csatlakozás után jelentősen lecsökkent a devizahitel-állomány, amely elsősorban a vállalatokhoz volt köthető. Csehországban pedig a jegybank a vállalatokra korlátozta a devizahitelek felvételi lehetőségeit.

Végül az EU is szükségesnek ítélte a bankszektor megreformálását az Európai Rendszerkockázati Testület (ESRB), a Pénzügyi Felügyelet Európai Rendszerre, majd a Bankunió létrehozásával. Ezzel a kockázatkezelést a nemzeti mellett

nemzetközivé emelte.¹⁶ Emellett felhívják a figyelmet a devizahitelek magas kockázatoságára, a lebegő árfolyamrendszer veszélyeire, az igen magas banki kockázatokra és a felelősségteljes hitelezési magatartásra is.

A szakkönyv széles körű ismeretekkel szolgál nemcsak az oktatás, de a szakemberek és az érdeklődők számára egyaránt. Érdemes elolvasni!

(*A devizahitelezés nagy kézikönyve. Alkotó szerkesztő: prof. dr. Lentner Csaba, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2015, 616 oldal.*)

JEGYZETEK

- ¹ Schlett András: *A devizahitelezés történeti előképe. Magyarország külső eladósodása az 1920-as években.* In: *A devizahitelezés nagy kézikönyve.* Szerk.: Lentner Csaba, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2015, 63–85. o.
- ² Matolcsy György: *MNB-elnöki előszó A devizahitelezés nagy kézikönyvéhez.* In: *A devizahitelezés nagy kézikönyve,* i. m. 13–16. o.
- ³ Darák Péter: *Előszó A devizahitelezés nagy kézikönyvéhez.* In: *A devizahitelezés nagy kézikönyve,* i. m. 17–20. o.
- ⁴ Lentner Csaba: *A túlhitelezés globalizálódása a világban és Magyarországon.* In: *A devizahitelezés nagy kézikönyve,* i. m. 23–62. o.
- ⁵ Patyi András: *Előszó.* In: *A devizahitelezés nagy kézikönyve,* i. m. 11–12. o.
- ⁶ Lentner Csaba: *Utószó.* In: *A devizahitelezés nagy kézikönyve,* i. m. 603–610. o.
- ⁷ Erhart Szilárd – Kékesi Zsuzsa – Koroknai Péter – Kóczián Balázs – Matolcsy György – Palotai Dániel – Sisak Balázs: *A devizahitelezés makrogazdasági hatása és a gazdaságpolitika válasza.* In: *A devizahitelezés nagy kézikönyve,* i. m. 121–158. o.
- ⁸ Kolozsi Pál Péter: *A lakossági devizahitelek magyarországi elterjedésének és kivezetésének vizsgálata intézményi megközelítésben.* In: *A devizahitelezés nagy kézikönyve,* i. m. 193–222. o.
- ⁹ Bethlendi András – Fáykiss Péter – Gyura Gábor – Szombati Anikó: *A Magyar Állam mikroprudenciális és makroprudenciális szabályozásának és ellen-*

- őrzésének jellemzői a devizahitelezés területén. A folyamat hiányosságainak bemutatása. Fogyasztóvédelmi anomáliák. In: A Devizahitelezés Nagy Kézikönyve, i. m. 87–120. o.
- ¹⁰ Gregóczy Etelka: *A hitelezés, a devizahitelezés elterjedésének, majd korlátozásának jogi környezete (az önkormányzatoknál)*. In: A devizahitelezés nagy kézikönyve, i. m. 275–298. o.
- ¹¹ Novoszáth Péter: *A lakásépítés finanszírozása és a pénzügyi stabilitás – vissza a kezdetekhez?* In: A devizahitelezés nagy kézikönyve, i. m. 223–274. o.
- ¹² A devizahitelezés tudományos igényű feldolgozásában fontos alkotószervezői szempontként érvényesült, hogy a „regnáló” állami és jegybanki vezetők, egyetemi oktatók mellett végzős egyetemi és PhD-hallgatók is jelenjenek meg a könyv írásában, amelyre a Nemzeti Közsolgálati Egyetem Wekerle Sándor Közpénzügyi Műhelyének keretei között került sor. A hallgatók empirikus kutatási tevékenysége és az általuk levont következtetések, összevetve az egyetemi tanárok és állami vezetők konklúzióival, a devizahitel-probléma kialakulását egybehangzóan, elsősorban a korábbi kormányzati és jegybanki rezsimek hibájaként látja fel.
- ¹³ Bagány Márton – Dávid Máté – Fási Csaba – Kiss Ottó: *A devizahitelezés elterjedésének empirikus vizsgálata, hallgatói gazdasági-szociológiai kutatások alapján*. In: A devizahitelezés nagy kézikönyve, i. m. 551–582. o.
- ¹⁴ Bodnár Anna – Gordos Melinda Veronika – Tóka Réka – Vécsei Dávid Bence: *Devizahitelezések konszolidációja 2010–2014 között – empirikus kutatási módszerekkel*. In: A devizahitelezés nagy kézikönyve, i. m. 583–600. o.
- ¹⁵ A szlovák háztartások banki devizaadóssága nem éri el az egy százalékot sem. Lásd részletesen a szlovák viszonyokat Nagy László: *A devizahitelezés problematikája és kezelése Szlovákiában*. In: A devizahitelezés nagy kézikönyve, i. m. 531–552. o., szélesebb nemzetközi vetületben: Bethlendi András – Fáykiss Péter – Zsigó Márton: *A devizahitelezés jogszabályi hátterének nemzetközi összehasonlító elemzése*. In: A devizahitelezés nagy kézikönyve, i. m. 485–512. o.; illetve Buda Lorina: *A devizában denominált hitelek megjelenése az újonnan csatlakozott kelet-közép-európai tagállamokban*. In: A devizahitelezés nagy kézikönyve, i. m. 513–530. o.
- ¹⁶ Buda, i. m.